

ՊԵՏՐԵ-ԲԱՆԵՍԻՐԵԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԾԱԿՈՒՆԻ

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՊԱՊԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

1. ՊԱՊԻ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Տասնութ տարեկանին Հայաստանի գահը կը բարձրանար Պապ:

Հայ էր, բայց հազիւ թէ ծանօթ հայ իրականութեան, հայ ժողովուրդի վարք ու բարքին և սովորութիւններուն: Իրեն պէս եղած ըլլալու էին նաև պատանդ իշխանազուններէն անոնք, որոնք, Պապի նման, մատաղ տարիքին անոր հետ միասին զրկուած էին Պոլիս:

Հաւանաբար Պապ, որպէս Արքայորդի, իր հետ ունէր հայ փորձառու խորհրդական մը, տեսակ մը գաստիարակ, ոչ թէ պատանիին գրեւ կարգաւ ուսուցանելու, այլ ապագայ հայ թագաւորի մը սորվեցնելու: Հայաստանի պետական կազմի կարգ ու սարքը, ծանօթացնելու անոր Արշակունի տան աւանդութիւններն ու իրաւասութիւնները, ինչպէս նաև քաղաքական ան-

ցուդարձերը, թէ մօտիկ անցեալի և թէ ընթացիկ:

Բայց միջաժայռն էր որ պիտի կրթէր Պապը և միւս իշխանազունները:

Եւ Բիւզանդական կայսրութեան փարթամ մայրաքաղաքին զղրղալի միջաժայռը՝ անկարելի էր որ իր խորունկ տպաւորութիւնը չզրոյժէր այս արթնամիտ հայ պատանիներուն, որ իրենց տարիքի բերմամբ, մտքերինն այնքան ենթակայ են ազդուելու իրենց շրջապատի անցուդարձերէն, և ըստ այնմ սատարելու իրենց նկարագրի կազմութեան:

Այն վեց կամ եօթ տարիներուն, որ Պապ անցուց Պոլսոյ մէջ, եթէ նոյնիսկ հնարաւոր ըլլար պալատի մը չորս պատերուն մէջ ապրիլ, դարձեալ պիտի չխուսափէր այն խոռվայոյզ անձուգարձերէն որ բազմամբոյս մայրաքաղաքի կեանքը շարունակական եռեւեփման մէջ կը պահէին:

Այս քանի մը տարիներու ընթացքին

ղեցկազարդող եկեղեցիին և մեծագիւր ուրիշ շէնքերու ալ, Վարդանի վկայութիւնը կը համապատասխանէ իրականութեան: Տեղի չի մնար այլ ևս Լաստիվերտցիի և Վարդանի վկայութիւնները Յայսմաւուրքներուն վկայութեանց հետ հաշտեցնելու ուրիշ փորձերու (Ոսկեան, անդ, էջ 34 և Օրմանեան, անդ, էջ 1245): Գոհացում տալու համար աւանդութեանց կողմնակիցներուն, կարելի է միայն ենթադրել թէ Սեննաքարիմ սկսած և Դաւիթ աւարտած ըլլայ Ս. Նշան եկեղեցիին շինութիւնը:

Յաճախողէպ երեւոյթ մըն է որ կրօնական շէնքերու հիմնադրութիւնը վերագրուի հին օրերու նշանաւոր ղեմքերուն: Այս երեւոյթը կը բացատրէ Ս. Նշան եկե-

ղեցիին շինութեան վերագրումը Սեննաքարիմի իբրեւ հիմնադիր Սերաստիոյ Արծրունի հարստութեան:

Դժբախտաբար, ինչպէս զիտել տուած է Բ. Հայքեցեան (Նոր Այլ, Մարգուան, 1913, էջ 82). «Վանքին սկզբնական հիմնարկութեան թուականին վերաբերեալ որեւէ արձանագիր յիշատակարան կը պակսի վանքին որեւէ մէկ կողմը, ի մասնաւորի Ս. Նշանայ տաճարին ճակատը ուր զետեղուած են զանազան ժամանակներու մէջ նորագութեանց արձանագրութիւնները»: Այս պակասը թերեւս վերագրելի է մահմետական իշխանութեանց զրգուցման տեղի չտալու մտահոգութեան:

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

եկեղեցական վեճեր կը կլանեն ամէն ինչ, կը դառնան պետական և քաղաքական հարց: Այլևս Արիոսեան փոթորիկը մահու կենաց խնդիր կը դառնայ, և Վաղէս կայսրով՝ Արիոսեաններու յաղթանակը կ'ըլլայ անվիճելի և անդիմադրելի: Պալատէն մինչև յետին խրճիթ, հրապարակները, չուկայ, բաղնիք կը թնդան այս մէկ հրատապ հարցով:

Արիոսեան Վաղէս կայսրը չգոհանար վիճելով, ինչպէս Կոստանդիոս ըրած էր, այլ տնինայ կը հալածէ Ուղղափառեանները, անոնց ձեռքէն կը խլէ բոլոր եկեղեցիները և կը յանձնէ Արիոսեաններուն:

Այնքան խիստ է կայսրը այս մէկ կէտին մէջ, որ, օրինակ, երբ Տերենտիոս կոմսը Հայաստանէն վերադարձաւ, և ի վարձատրութիւն իր ծառայութեան՝ կայսրը խոստացաւ տալ անոր ինչ որ կ'ուզէ, մտնեալով Ուղղափառեան կոմսը խնդրեց որ եկեղեցի մը տրուի Ուղղափառեաններու: Կայսրը բարկութեամբ մերժեց, և ըսաւ անոր թէ ուրիշ բան խնդրէ՞ (1):

Պապ ուր որ դառնար, ամէն կողմ Արիոսեան էր:

Պատրիարքական աթոռը կը զրաւէր Եւդոքսիոս (360-370), կատաղի Արիոսեան: Պարոնիսոսի բառերով. «Բոլոր Արիոսեաններուն ամենագէշը»: Անխնայ կը հալածէր Ուղղափառեանները: Ամբարտաւան ինքնահաւանութեամբ աստուածաբանական խրթնութիւններու կը մխրձուէր, և երբեմն նոյնիսկ ծրիադաշարժ ելոյթ կ'ունենար: Զոր օրինակ, Պոլսոյ Ժողովուրդը երկարատեան խնդացած էր, և Պապ ու իր ընկերները լսած ըլլալու էին, թէ ինչպէս երբ Պոլսոյ Մայր Եկեղեցիի բացումը կը կատարուէր, պատրիարքը ամբիոն բարձրացաւ և քարոզը սկսաւ հետեւեալ բառերով. «Հայր Աստուած ամբարիշտ է, իսկ Որդին բարեպաշտ»: Անգղին աղմուկ բարձրացաւ: Եւդոքսիոս՝ յուզուած ունկնդիրները խաղաղեցնելով, կը բացատրէ. «Հանդարտեցէ՛ք, Հայրը ամբարիշտ է, որովհետեւ ան ոչ ոքի պաշտամունք կը մատուցանէ: Որդին բարեպաշտ է, քանզի ան Հայրը կը պաշտէ»: Այս բացատրութեան վրայ, Եկեղեցիի կամարները թնդացին ներկաներու բարձրաձայն խնդուքէն (2):

367 ին, երբ Վաղէս կը պատրաստուէր Գոթերու դէմ պատերազմի երթալու, մկրտուեցաւ Եւդոքսիոսի ձեռքով:

Պատերազմէ վերադարձին, Ուղղափառեան ութսուն քահանաներ և եպիսկոպոսներ Վաղէսին ղրմեցին խնդրելու որ Ուղղափառեան պաշտամունքի ազատութիւն տայ, միաժամանակ բողոքելու Արիոսեաններու խստութեանց դէմ:

Վաղէս հրամայեց այս ութսուն կղերականները դնել նաւ մը, որ դէպի Բիւթանիա ճամբայ կ'ելլէր: Նաւը ծովագերք մօտենալուն, նաւաստիները, իրենց տըրուած հրամանին անսալով, նաւը կրակի տուին և իրենք փախան: Իսկ մէջիւնները ամէնն ալ մեռան (3):

Փաւստոս կ'երեւի ծանօթ ըլլալով այս դժնդակ միջադէպին, Ներսէս կաթողիկոսն ալ այն հոգեւորականներու մէջ կը դնէ: Բայց կարելի չըլլալով Ներսէսը խեղդուած կամ այրած ցոյց տալ, ամալի կղզի մը կը ձգէ իր ուղեկիցներուն հետ, որոնք Ներսէսի հրաշքներով կ'ապրին երկար տարիներ, մինչև Ուղղափառեան Թէոդոս կայսրը կ'ազատէ զիրենք: Խորհնացին ալ Փաւստոսէն առնելով կը կրկնէ ամալի կղզիի պատմութիւնը, մինակ թէ աքսորի տեւողութիւնը ինն ամսուայ կը փոխէ:

Վաղէսի օրով Արիոսեան շարժումը այլևս զաղրած էր սոսկ կրօնական հարց մը ըլլալէ, այլ եղած էր պետական քաղաքականութիւն: Եւ կայսրը որոշած էր միահեծան դարձնել այդ իր պետութեան սահմանին մէջ:

Հեթանոս Գոթերն իսկ Վաղէս՝ Արիոսեան քրիստոնեաներ դարձուց: Գոթերու պատմիչ Ճօրտանէս, Ուղղափառեան մը, այս մասին գրելուն, իր ցատումը կը ծորէ բառերէն. «Եւ այն ատեն Վաղէս կայսրը, որ Արիոսեան խարդաւանանքով վարակուած ըլլալուն, մեր կուսակցութեան բոլոր եկեղեցիները գոցեր էր, իր աղանդէն քարոզիչներ զրկեց: Անոնք եկան, և անմիջապէս կոշտ ու տգէտ Ժողովուրդ մը լեցուցին իրենց հերետիկոսութեան թոյնով: Այսպիսով Վաղէս կայսրը Վիսիգոթները Արիոսեան ըրաւ քան քրիստոնեայ» (4):

(3) Socrates, IV, 16; Sozomen, VI, 14; Theodoret, IV, 24:

(4) Jordanes, XXV:

(1) Theodoret, IV, 32:

(2) Sozomen, IV, 26:

Պապի աշխին այլևս ճշմարիտ քրիստոնէութիւնը Արիոսեան դաւանանքն էր, իսկ Ուղղափառ տեսակէտի հաւատացողները հերետիկոս և թշնամի Քրիստոսի:

Միմիայն Պոլիսով չէր սահմանափակուեր, այլ Փոքր Ասիան ալ կ'ողողուէր Արիոսեան հեղեղով, ուր միակ Ուղղափառեան կղզեակ կը մնար Կեսարիոյ եկեղեցին յանձին իր անվախ առաջնորդին Բարսեղի, որուն բախումը Վաղէտի հետ պիտի տեսնենք քիչ վերջ:

Բարսեղ, երեսունմէկ համախոհ եպիսկոպոսներու ստորագրութեամբ, անոնցմէ մին ներսէս կաթողիկոս, Իտալիոյ եպիսկոպոսներուն, որոնք հաւատարիմ մնացին Ուղղափառեան դաւանանքին և պաշտպանուեցան Վաղենտինոս կայսրէն, զրկած նամակին մէջ, օգնութիւն խնդրելու, կը ներկայացնէ յուսահատական պատկերը Արեւելքի եկեղեցիներուն:

«Որովհետեւ վտանգը մէկ եկեղեցիի գլխուն չէ, և ոչ ալ կատաղի փոթորիկէն խորտակուած եկեղեցիներու թիւը երկու կամ երեք է: Քանզի կրնանք ըսել թէ այս հերետիկոսութեան անէծքը կը տարածուի Իլլիրիկոնէն (Պալքաններ) մինչև Թէպալիզ (Եգիպտոս) Ճշմարիտ հաւատքի սկզբունքներ տապալելը են և եկեղեցւոյ կանոնները առ ոչինչ համարուած Այս կացութեան հանդէպ անհաւատները կը խնդան, նուազ հաւատք ունեցողները կը տատամսին, ճշմարիտ հաւատքն ալ անորոշ է Հետեւաբար, մինչ կը գըտնուին անձեր, որոնք իրենց ոտքերը կըրնան տակաւին գետնի վրայ պահել, մինչ հին դրութեան հետքերը դեռ պահուած են, կը պաղատինք, այո՛, հասէ՛ք մեզ օգնութեան, մեր եկեղեցիներու նաւարկութիւնը կատարեալ չեղած Մի՛ ձգէք որ աշխարհի կէսը մոլորանքի մէջ կորսուի: Մի՛ ձգէք որ հաւատքը մարի այն երկիրներուն մէջ, ուր առաջին անգամ յայտնուեցաւ . . . »⁽⁵⁾:

Արիոսեան յաղթանակի այս համատարած մթնոլորտին մէջ անտարակոյս Պապ և իրեն հետ եղող հայ իշխաններ, առանց գոյզն տատամսումի պիտի ընդունէին կայսեր և Պատրիարքին հաւատքը: Կիրակի օրեր եկեղեցի երթալնուն, մայրաքաղաքի

մէջ չկար եկեղեցի մը ուր Արիոսեաններու դաւանանքէն ուրիշ դաւանանք ըլլար:

Արդեօք Պապ մոլեռանդ և զործն Արիոսեան մը դարձա՞ւ Վաղէս կայսերման, չենք գիտեր: Բայց գիտենք թէ իր պատանիք և ապա երիտասարդի մտքին համար Պոլսոյ մէջ միակ ուսումը Արիոսեան եղաւ: Այլ կերպ կարելի չէր:

Հայաստանի քրիստոնեայ Արեակունքներու առաջինը եւ վերջինը եղաւ Պապ, որ Արիոսեան վարդապետութեամբ կրթուեցաւ: Եւ այդ մեծապէս ազդեց իր գործունէութեան Հայաստանի մէջ:

Այս խիստ կարեւոր կէտին անցնելիք հայ պատմագնացներու եւ բանասերներու կողմէ, զլխաւոր պատճառներէն մին է Պապի անձը եւ զորձը պարուրող շփոթին:

Ատով կը բացատրուի՝ Արիոսեաններուն ղէմ անսահման ատելութեամբ լեցուած Փաւստոս պատմիչի հրաբորբոք նողկանքը Պապ թագաւորէն:

Ոորենացիի մէջ թանկագին հակիրճ յիշատակութիւն մը մեզի կը հաղորդէ Պապի և իր ընկերներուն Արիոսեան տեսակէտին յարիւր:

Ոորենացին կը պատմէ թէ ներսէս կաթողիկոս Պապը և իշխանազունները երբ Պոլիս տարաւ որպէս պատանդ, և կայսրը ներսէսէն սրդողած՝ պիտի աքսորէր զայն, խումբ մը Արիոսեաններ կաթողիկոսին առաջարկեցին որ եթէ ան Արիոսի վարդապետութիւնը ընդունի, Մակեդոն պատրիարքը (342-360) կ'ազատէ զինք: Ներսէս կը մերժէ, և կ'աքսորուի: «Իսկ Պապը և բոլոր պատանդները յանձն առին և Մակեդոնը անոնց ազատեց»⁽⁶⁾:

Արիոսեան հեղեղը, սակայն, Հայաստան չհասաւ: Հայ եկեղեցականութիւնը ջախջախիչ մեծամասնութեամբ մնացին հաւատարիմ Նիկիական հաւատքին, իրենց գլուխը ունենալով Ուղղափառեան աննկուն Հայրապետը ներսէս:

Որքա՞ն մեծ եղած ըլլալու էր զարմանքը Պապի և իր ընկերներուն — թերեւս ալ դաշմակցած — երբ Հայաստան վերադառնալնուն կը տեսնէին թէ Բիւզանդական կայսրութեան մէջ հալածական և արգիլուած քրիստոնէական դաւանանքը կը տիրապետէր հայերուն մէջ:

Ծանոթութիւն (22)

ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ

(5) Basil, letter No. 92:

(6) Որենացի, Գ. 30: